

tettek a gyalogos és a marhával végzett munka között. A szőlőhegyről a korszakban természetbeni hegyvám és dézsma járt az uraságnak. A földesúri haszonvételek közül a földesúri borkimérési jogban a század derekára megjelent a csappénz (szárazkocsmapénz), a mészárszék utáni székbert pedig faggyú helyett 1677-re már készpénzben kellett megadni. A Széchenyiek jobbágysai egészen 1733-ig az 1677. évi urbárium szerint adóztak. A sárvár-felsővidéki uradalomról 1733-ban készült *conscriptio* az eltelet több mint fél évszázados fejlődés figyelembevételével rendezte a földesúr és jobbágysai közötti jogviszonyt.⁷⁰⁽⁷⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

378 Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)

*„Huzattattván ezen Felső Hanyokon keresztül
alkalmas mélységü Canalis, minden kétség kévül,
mind jobb szénát termövé kelletik annak válni”⁷¹
⁽⁷¹⁾ „e’ Ns Megyét csak a’ Rábcza, és Hanyság regulatioja
illeti [...] Az igazsággal nagyon meg eggyezhető,
hogy a’ rendbeszedési kölcségek azok által
vitessenek, kikre az által haszon háromlik”⁷²
⁽⁷²⁾ gr. Zichy Pál*

Az egykori Sopron és Moson vármegye határán kelet–nyugati irányban elnyúló Hanság (német nevén Wasen, ill. schwimmender Rasen), az ország legnagyobb kiterjedésű mocsarának lecsapolása egészen az 1960-as évekig elhúzódott, csaknem 180 évig tartott. Jelen tanulmányban e hosszú folyamatnak csak egy rövid, ám hatásaiban jelentős szakaszát vizsgáljuk.⁷³⁽⁷³⁾

A 18. század közepétől mindinkább súlyosbodó árvizek konkrét kihívást jelentettek a korszakban uralkodó fiziokrata elgondolások számára, rákényszerítve az érintett vármegyéket és uradalmakat valamiféle *modus vivendi* kialakítására a természettel – de egymással is. A lecsapolás egyes lépéseit ezért nem egyszerűen a természetbe történő radikális beavatkozásnak tekintjük, hanem olyan eseménysorozatnak, amelynek révén a rendi társadalomnak a földről, a jobbágysokról (adózókról) és a rendi autonómiáról vallott felfogása a korabeli hatalmi mezőbe ágyazottan tanulmányozható. Az 1820–30-as évek vízrendezéseinek köszönhetően először sikerült nagyobb területek kiszárítása, hozzásegítve a szűkebb régió parasztságát, hogy gazdálkodását, ezen belül is főként a szénatermelést kiszámíthatóbbá és így jövedelmezőbbé tegye (megjegyezve ugyanakkor, hogy ezzel szinte egyidőben a lecsapolás negatív hatásai is jelentkeztek).

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Egy probléma eszkalálódása

379 Egy probléma eszkalálódása

A Hanság legnagyobb kiterjedésekor kelet–nyugati irányban 55 km, észak–déli irányban 17,5 km

hosszan húzódtott. A mocsár két nagyobb részre tagolódtott, a nagyobb nyugati és a kisebb keleti medencére. A mocsár a Bősárkány–Szentjános közötti szakaszon volt a legkeskenyebb, a két medence is ehhez a vonalhoz képest értelmezendő. A régió két legnagyobb birtokosa, az Esterházy és magyaróvári uradalom körülbelül 60–40%-os arányban lefedte a két medencét.⁷⁴⁽⁷⁴⁾

A valamikori mocsarat nem egybefüggő lápként kell elképzelnünk, hanem erekkel átszelt, tavakkal,⁷⁵⁽⁷⁵⁾ nádasokkal, nyíresekkel és kákás rétekkel tarkított lapályos területnek, sőt Kapuvár felett egy égeres, a Király-tónál pedig egy fenyves is megtelepedett.⁷⁶⁽⁷⁶⁾ A réteket, amikor a vízállás engedte, kaszálták, majd a téli fagyban szekerekkel hordták ki a szénát. Kellő óvatossággal még az ingoványos részekre is rámerészkedtek könnyű szekérrel, megrakottal azonban fagy idején sem.⁷⁷⁽⁷⁷⁾

A Hanság a 18. század közepétől egyre nagyobb problémát jelentett a környező településeknek. A század második felében a mocsár kiterjedése folyamatosan nőtt, ami a terület sajátos természetföldrajzi adottságai mellett emberi tevékenységnek is köszönhető volt.

A Dunántúlon a Hanság medencéje az egyetlen lefolyástalan terület.⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Moson vármegyében a Lajtán és Dunán kívül egyéb vízfolyás nem található, így a terület vízellátását néhány patak mellett egyedül a hulló csapadék biztosítja. A Fertőt csupán néhány patak táplálja (Vulka, Ikva és néhány ér), melyek önmagukban jó, ha a párolgási veszteséget pótolták. Így a gondokat okozó víz nem a tavat tápláló forrásokból eredt.⁷⁹⁽⁷⁹⁾ A terület sajátos föld- és vízrajzi viszonyaiból adódóan szinte predestinálva volt a sorozatos ár- és belvizekre.

A mocsaras és a lakható részek közötti csekély különbség jól látszik, ha a régió belül megnézzük tengerszint feletti magasság értékeit. A szilárd talajú és időszakos elöntéstől sem fenyegetett lakott részek 116 méter tengerszint feletti magasság felett találhatóak, ugyanezen magasságon egykoron sok rét is volt. 116 és 114 méter között először a nádasok, majd a káka övezete következett, 114 méter tengerszint feletti magasság alatt pedig a nyílt vízfelületekkel tarkított tőzegláp terült el. A lápterületen 52, néhány méter magasságú domb, sziget, gorond emelkedett ki a mocsárból.⁸⁰⁽⁸⁰⁾

380A szabályozás előtt a Fertő és a Hanság Pomogynál (ma: Pamhagen, A.) összeérő medencéjének vízszintje, mint egy közlekedőedényben, mindig egy szinten állt. Ennek megfelelően a kortársak is úgy tekintettek Hanságra, mint ami tulajdonképpen a Fertő folytatása, „melly mesterségesen készült gát által választatik-el a' tótul”.⁸¹⁽⁸¹⁾ „Ha a víz annyira megduzzadt, hogy szintje elérte a medence Lébény és Sövényháza közötti legalacsonyabb peremét, túlcordult rajta és rövidebb-hosszabb ideig állandó vízfolyás keletkezett: a Rábca.”⁸²⁽⁸²⁾ A Rábca tehát nem valódi folyó, csak a mocsarak vizét vezette le magasabb vízállás esetén. Jóllehet a folyó bal, Sopron megyei partja magasabb és szilárdabb a mosoni oldalnál, a talaj jellemzően itt is nedves, mocsaras volt. Az átlagosan 10–12 méter széles, kanyargós mederben a lassan áramló víz sok helyen 1–1,5 méterre szűkült össze.⁸³⁽⁸³⁾ A nagy áradások háttérében az állt, hogy magasabb vízálláskor a Nagy-Duna vízszintje meghaladta a Fertőét, aminek következtében a Rábca visszafelé kezdett folyni. A Duna áradása azonban gyakran a Rábát is visszaduzzasztotta, olyannyira, hogy vize „mint széles folyó”⁸⁴⁽⁸⁴⁾ a Vitnyédi-Rábán keresztül egyenesen a Hanságba tódult.⁸⁵⁽⁸⁵⁾ Szárazabb időszakokban ez a probléma nem jelentkezett, de huzamosabb csapadékos időjárás, illetve árvizek esetén „az egész, mintegy 400 km²-nyi terület víz alatt állott”.⁸⁶⁽⁸⁶⁾

A vízállás alakulása a korabeli leírásokból és feldolgozásokból meglehetősen pontossággal rekonstruálható.⁸⁷⁽⁸⁷⁾ A Fertő 1728-tól egyre kisebb lett, sőt 1740-ben annyira összezsugorodott, hogy négy szolga (Knechte) Rusztról (Rust, A.) átment Illmicre (Illmitz, A.). Két évre rá, 1742-ben viszont annyira megáradt, hogy Széplakon, Hegykőn és Hidegségen több ezer holdat elárasztott. A víz magassága az 1740-es éveket követően 1764-ig nem mutatott nagyobb ingadozást, az az évi nagy

áradás, azonban különösen Pomogy környékén sok kárt okozott.⁸⁸⁽⁸⁸⁾ 1774–75-ben szintén igen magas volt a vízállás, de a tó legnagyobb kiterjedését 1786-ban érte el, az árvíz a pomogyi **381**töltést is átszakította.⁸⁹⁽⁸⁹⁾ „[M]integy húsz esztendőktől fogva mindenkor neveddik a’ Fertő, és a’ körül belől lévő helységeknek rétjeiket ’s szántó földjeiket nagy részént elborította”⁹⁰⁽⁹⁰⁾ – írja a *Mindenes Gyűjtemény* ismeretlen szerzője 1790-ben, amely sorok lényegre törően adják vissza a 18. század utolsó harmadának változásait.⁹¹⁽⁹¹⁾ A Napóleon csapataival érkező hadmérnökök jelentése szerint 1789 [86?] tavaszán az áradás gyorsasága miatt keletkeztek óriási károk. Ekkor 48 óra alatt majd’ négy méterrel emelkedett a Fertő vize, az áradás a „tavat és a mocsarat övező valamennyi falut részben lerombolta”.⁹²⁽⁹²⁾ Történetünk egyik főszereplőjének, Wittmann Antalnak, a magyaróvári uradalom főjósággormányzójának, Fertőboz (Holling) lakosai mesélték – feltehetőleg valamikor az 1820-as években –, hogy apáiknak még a tóig lenyúló hosszú földjeik, legelőik voltak, míg most a víz a házuknál van. A Széchenyieknek a széplaki határánál az 1760–70-es években szép ménese volt, ahol a 19. század elejére minden mocsárrá lett. Ruszt és a parti települések földjeit is csaknem teljesen elnyelte a víz.⁹³⁽⁹³⁾ Az 1786. évi vízmagasság csak 1801 után csökkent, de 1804-ben újra olyan gyorsan emelkedett tó vize, hogy kis idő múlva megjelent a falvak kertjeiben és az udvarokban. Az apadás 1807-ben indult meg, de az igen lassan visszahúzódó víz a sok eső következtében és az időközben eszközölt – az alábbiakban bemutatott – szabályozási kísérletek negatív következményeként 1813. augusztus–szeptemberében áradásba ment át, s hamarosan újra elérte 1786. évi kiterjedését. Ekkor az egész mocsarat bármilyen irányban át lehetett hajózni, az ár Mosonig ért. 1814 nyarán és 1815 tavaszán a tó kissé visszább húzódott, de 1816-ban ismét megjelent a kertekben és udvarokban. 1817 után valamelyes csökkenés állt be, de a környező települések népességének folyamatos kiszolgáltatottsága az 1820-as évek középső harmadáig nem csökkent.⁹⁴⁽⁹⁴⁾

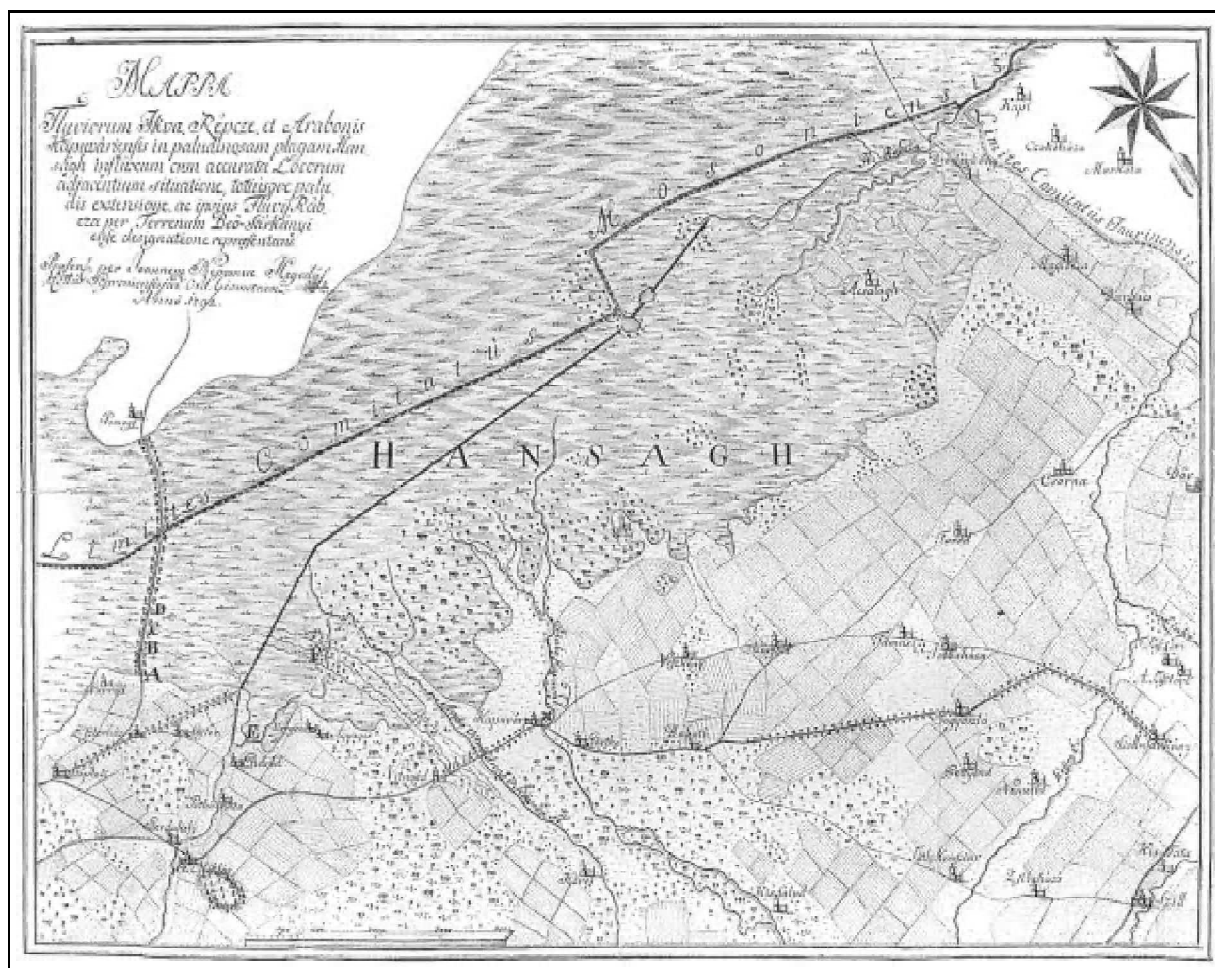
Említettük, hogy a Dunából visszaduzzadó vizek mellett a Rába és a Rábca is felelős volt a medence telítődéséért és a sorozatos áradásokért. A délről érkező folyók vizét az esetleges árhullámok mellett az ezekre települt malmok tették veszélyessé, a malomgátak ugyanis megakadályozták a víz lefolyását.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ A Rábcan ilyen malomgát volt Bősárkánynál, Kapinál, Rétinél, Börcsnél. A halászkok által lezárt, elrekesztett mederszakaszok tovább növelték az árvízveszélyt.⁹⁶⁽⁹⁶⁾ De a Hanság mocsarai nemcsak a Rába és a visszaduzzasztott Rábca felől kaptak vizet, hanem közvetlenül a Mosoni-Dunából is, melyből árvíz idején a Hanság Moson alatti, keleti felébe is került víz (Kapi, Réti környéke).⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Látható tehát, hogy az áradásokat nem a tóba közvetlenül beömlő patakok okozták, amire a fentebb már említett 1813. évi áradás jó példa. Jóllehet a Vulka és a Rákos patak megáradt, a Fertő csak akkor kezdett észrevehetően növekedni, amikor a **382**Rábaköz vizei is megáradtak és a tóba ömlöttek.⁹⁸⁽⁹⁸⁾ Amikor a tó megtelt a délről belefolyó vizekkel, árja a pomogyi töltésen keresztül a Hanságba tódult, s a lentebb fekvő területeket a Rábcan keresztül egészen Győrig elárasztotta. Laáb Gáspár, Moson megye földmérője 1814-ben írott levelében egyenesen arról tudósított, hogy terepbejárása során „a’ Beő-Sárkányi Vidékrül egiszlen Győr Városáig Hajokon” ment le, ami jól érzékelteti a helyzet rendkívüliségét.⁹⁹⁽⁹⁹⁾ A víz „ki öntise szillessen, nagy Számu Helysigeeknek hasznos földgyeit el lépte, és haszontalanná tette” – folytatja Laáb, aki a lefolyást akadályozó ismert okok mellett (kanyarulatok, nádasok, hínár) egy további is említ, ti. hogy a francia seregek által 1809-ben Győrben felrobbantott várfalak elzárják a Rába és a Rábca útját, ami mindkét folyót visszaduzzasztja.¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾ A szétáradt vizek – elmocsarasítva a földeket – igen lassan húzódtak vissza. Az ár levonulása után a környező szántók 1–2 évig hasznavetetlenek voltak. Nádasok általában nem keletkeztek, de az elöntött részeken csak gyenge minőségű fű nőtt.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾ A védtelen falvak számtalan segélykérő levelet írtak a megyének és földesuruknak, legtöbbször hiába. A 18–19. század fordulóján keletkezett Lébény és Szentmiklós kérelme, melyben – „[m]inthogy az Rábtza Vizeinek már majd két holnapig tartó áradása s-ki öntés[e] félelmünket nagyobbéttya, ne hogy jövendőben is, nem tsak Rétyeinknek, s Legelőinknek, hanem Szántó Fölgyeinknek is haszna vételétől meg fosztassunk” – védelmet kérnek az áradások ellen a

vármegyétől – mint „Alázatos fejhajtó hiv Jobbágy Szolg[ák]”. [102\(102\)](#)

Az első katonai felmérés térképlapjain jól kivehető a sorozatos és hatásaiban állandósuló áradások következménye. A mosoni oldalon fekvő települések közül a Fertő partján elterülő Illmic, Nezsider (ma: Neusiedl am See, A.) és Védeny (ma: Weiden am See, A.) szinte belelőgtak a tóba, csak Nyulas (ma: Jois, A.) és Sásony (ma: Winden am See, A.) voltak kedvezőbb helyzetben, kissé távolabb a parttól. A Hanság északi peremén fekvő Bánfalut (ma: Apetlon, A.), Pomogyot, Vallát (ma: Wallern, A.), Tétényt (ma: Taden, A.), Tarcsát (ma: Andau, A) és Pusztasomorját (ma: Jánossomorja) a mocsár ekkor csaknem teljesen körbefogta, alig hagyva kapcsolatot a szárazfölddel; a házakat nem egy esetben elöntötte a posvány. Csak Szentjánosnak és Szentpéternek volt némileg kedvezőbb a fekvése. E települések vonala egyben a mocsár egykori legnagyobb, északi kiterjedésének vonalát is megadja. [103\(103\)](#)

A Sopron megyei települések helyzetét az első katonai felmérés térképlapjai mellett Hegedűs Antal 1792-ben készített, a Hanság nyugati medencéjét ábrázoló térképe alapján rekonstruálhatjuk (1. kép). [104\(104\)](#)

3831. kép. A Hanság Sopron vármegyei része. Hegedűs János térképe, 1792. Soproni Levéltár, SmT 26.

384A mocsár déli határa közvetlenül Sarród, Szergény, Agyagos és Bősárkány felett húzódott. Acsalagra csak egy földnyelven át lehetett bejutni, Oslit pedig teljesen körbefogta a láp. Szántók a mocsárban nem voltak, csupán Acsalag körül elszórtan néhány dűlő. Oslit közvetlen határában nem volt szántó, csak a falutól délebbre, Veszvény felé. A délről ideömlő folyóvizek, így a vitnyédi Rába, a

Répcse és az Ikva mint egy polip szétterülő, vékonyodó csápjai tűntek el Kapuvár felett a mocsárban; a Rábca ugyanilyen formában, kis vízfolyásokból egyesülve eredt a Király-tótól keletre. A Hanság déli oldalán található települések helyzetéről Drinóczy Györgynek az 1830–40-es években keletkezett leírása is tudósít, s jóllehet ekkorra éppen a megindult lecsapolási beruházásoknak köszönhetően a települések fenyegetettsége már csökkent, mégis azt olvashatjuk, hogy Acsalag „legelője és rétje sok de vizes”, Bodonhely „az áradások miatt sokat szenved”. Bősárkány északi határában a földek „laposak és Vizesek”, rétjei, legelője, melyek „a Hanyra dülnek”, szintén. Hegykő „határának jó részét már el borította” a Fertő, míg Fertőszéplak „rétjeit a Fertőnek duzzadásai rongálják”. Egyedül Barbacs-nál találunk semlegesebb megfogalmazást: „Szénája nádja sok”.¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾ Az áradásokkal kapcsolatos gondok a déli részen tehát még a lecsapolási munkálatok első nagy hulláma után is jelen voltak.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Az újkori lecsapolási munkálatok kezdetei

Az újkori lecsapolási munkálatok kezdetei

A Hanság lecsapolása irányában az első konkrét lépést herceg Esterházy Pál tette, amikor elrendelte, hogy Pomogy és Eszterháza között töltést húzzanak, mellyel az volt a célja, hogy javítson a hercegi kastély megközelíthetőségén. A műtárgyat 1777-ben kezdték el építeni és 1780-ra készültek el vele. Az így megépített 10.400 lépés hosszúságú út szálfából és rőzséből készült, amit iszappal borítottak.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾ Hegedűs térképe szerint a töltés egy fákkal allészerűen végigültetett, sóderrel felszórt útnak látszik, melyen Napóleon felderítői szerint négy kocsi is elfért egymás mellett, a sok kis keskeny híd azonban megnehezítette a közlekedést. A víznek a tó és a mocsár közötti áramlásának biztosítására 20 darab hidat is építettek.¹⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾ Moson Vármegye akkor ellene volt a műtárgy építésének, attól tartva, hogy az akadályozza majd a vizek lefolyását, megkárosítva így a megyét.¹⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾

Az 1786-os nagy áradást követően a lecsapolási munkálatokat az Esterházyak költségén Sopron vármegye kezdte el még ugyanabban az évben, s bár Moson és Győr vármegyék részéről is voltak ígéretes vállalkozásokban való részvételre, végül az 1812-ig tartó időszakban az egész vállalkozás jórészt a herceg számláját terhelte.¹⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾ 1788–89-ben a Védény–Nezsider partszakaszon a lakosság töltést emelt a Fertő áradásai ellen, **385**ennek költségeit a soproni harmincadhivatal jövedelméből vett kölcsönből finanszírozták.¹¹⁰⁽¹¹⁰⁾

A kortársak az áradások okát a Rábca medrének szabályozatlanságában látták, ami nem tette lehetővé a felgyűlt vizek lefolyását. A Kis-Rába és a Répcse a Hanság közepén található tavakba folytak, a vizek elvezetését a Rábcának kellett volna biztosítani. A továbbfolyás fő akadálya a folyó alacsony esése mellett a meder szabályozatlansága, adott esetben teljes hiánya volt. 1792-ben Király György és [S]Zax Zakariás felmérései alapján nyilvánvalóvá lett, hogy a Fertő-Hanság medencéjének vízrendezését csak a vízgyűjtőre is kiterjedő terv keretében, egységesen lehet megoldani, melynek előfeltétele a Kis-Rába, és a Répcse torkolatának szabályozása, továbbá a Rábca kimélyítése.¹¹¹⁽¹¹¹⁾ Így amikor Sopron vármegye az 1790-es évek közepén megbízta Hegedűs Antal vármegyei mérnököt, hogy találjon megoldást az elöntött területek csökkentésére, ő a Rábca medrének a Királytó és Bősárkány közötti kiépítésével, mélyítésével (Hegedűs-csatorna) kezdte meg a munkát.¹¹²⁽¹¹²⁾ Kis József ismerteti Hegedűs tervének főbb szempontjait, amelyből kitűnik, hogy Sopron vármegye alapvetően az adózók panaszai miatt döntött a szabályozás mellett:

„Annyira megnőtt, mint emlékeznek az emberek, a’ Fertő tava, hogy azon helységeknek, mellyeknek kertjeit mossa most a’ Fertő, térséges rétjei és legelői voltak a’ Fertő részéről, és magok szükségeken

kívül más szomszéd helységeket is segítettek szénáival, mellyel pedig annyira szűkölködnek most, hogy nem csak barmokat nem nevelhetnek, de elegendő jármos marhákat sem tarthatnak, és esztendei terméseket nem is tudják mire fordítsák: önnön maguk táplálásokra-é, vagy adófizetésre avagy szükségek szerzésére. Mind ezen nyomorúságát az említett lakosoknak nagyobbítja még az is, hogy már már lakó helyeket is elhagyni, és nagy költséggel épületjeiket máshová helyezni kénytelenítetnek, mivel a' szelek által nagy habhányásra gerjesztett Fertőnek hullámjai belső Fundusoknak is nagy részét már tóvá változtatják.”¹¹³⁽¹¹³⁾

Hegedűs jól érzékelte, hogy a Fertő és Hanság vízszintjének növekedése háttérben az áll, hogy az Ikva és a Kis- (Vittnyédi) Rába, mely vizek korábban a Rábcába torkoltak, majd Győrnél a Mosoni-Dunába csatlakoztak, most a Fertőbe és a Hanságba folynak, ahonnan a Rábca nem vitte vizüket tovább. Három, alapvetően az emberi hanyagságra visszavezethető okot nevezett meg:

- „Mert tisztogatása ezen vizek' ágyának elmúlasztatott.”

- A halászok által emelt halfogó sövények visszaduzzasztják a Vittnyédi Rábát, így az az Ikva vizét nem tudja befogadni, hanem „az Ikvával a' Pomogyi töltés alatt a' Fertőbe foly vissza”.

- „Sokaknak helytelen tselekedetek volt, hogy a' végett, hogy télen a' szénájokat vagy fát szekérrel könnyen hordhassák, az imitt amott magának szerzett folyását 386a' Vittnyédi Rábának útjaiban gazzal, náddal, fagallyakkal behányták, betömték, a' nélkül, hogy ismét kitisztították volna. Melly által szintúgy gátoltatott szabad folyása a' vizek, és természetesen előbbeni ágyát elhagyván, hanem máskép' a' föld alatt is keletett néki folyni!”¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾

A teljes hosszában 1795 és 1813 között megépített 15.053 öl (28,5 km) hosszúságú, a Rábcát a Bősárkány és a nagy égererdő között közötti szakaszon új mederbe helyező Hegedűs csatorna már építésének fentebb említett, kezdeti szakaszában javulást hozott. A 18 láb széles, 6 láb mély lecsapoló főcsatorna, amely az Eszterháza környéki vizeket vezette el, Bősárkány alatt, Kapinál torkolt a Rábcába.¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ Kis József már két évvel a munkálatok elkezdése után pozitív változásokat említ, egyben a bécsi szénakereskedelem megugrását várta a beruházástól:

„És ekképpen osztán szűnnek meg az adózó népnek panasszai, valamint nem kis haszna lesz benne a' közjónak. Tsak Béts Városát vegyükfel, mennyi haszna nem lesz ebből? többnyire mind a' Hanságbéli széna az, a' mi Bétsben kélel, melly pedig nagyobb részt most savanyú a' rétségnek motsársága miatt. Tsak a' tsatorna húzással javíthatódik-meg ez a' hiba, valamint szemlátomást már két esztendő alatt az eddig ásott tsatorna is hihetetlenképpen javított a' körülötte lévő réteken [...]. [...] A' múlt esztendőkbekben tsak a' nagy téleken lehetett hordani ezen rétségből a' szénát, most nyárban is kihordhatták az emberek. Mert már egész kerületében a' Királytónak járhat a' marha.”¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾

Brousseau, a francia hadsereg mérnöke bő tíz évvel később szintén a pozitív változásokról számolt be: a csatorna „megépítése óta hatalmas mennyiségű szénát gyűjtenek be”, melynek jelentős része Alsó-Ausztriába kerül.¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾

A Hegedűs-féle szabályozás második lépéseként, 1800–1802 között került sor a Kis-Rábát a Hegedűs csatornával összekötő 900 öl hosszúságú csatorna kialakítására, melynél a Kisér medrét jelölték ki fő folyásirányul. Ezzel elérték, hogy a Hanságba ömlő vizek immár a Királytó előtti szakaszon is szabályozott mederben folyjanak. Az ekkor elkészült meder alkotja azóta is a Rábca medrét.¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾ E munkálatokkal egy időben – most nem részletezett módon – szabályozták a Kardos ért (1808) és az Ikvát (1810) is, hogy vizüket ne a Hanság és a Fertő, hanem a Hanság-csatorna vegye fel.¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾ Az eddigi műtárgyakat egészítette ki az 1811-ben a boldogasszonyi és süttöri uradalom között ásott ún. Határcsatorna (másik nevén Főkanális), mely a Fertő-melléki, Eszter-háza környéki belvizeket és az

Ikva vizét volt hivatva levezetni a Hegedús-csatornába, [387](#) de mivel nem tisztították megfelelően, már az 1820-as évekre hasznavehetetlenné lett. [120\(120\)](#)

A lecsapolások 1812-ig azt célozták, hogy a Hanság vizeit és a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezessék, ezáltal csökkentsék a tó és mocsár kiterjedését és megkönnyítsék a közlekedést. Így új területeket nyertek, mindezt abban a reményben, hogy az újabb elöntések ellen immár biztosítva lesznek. Wittmann Antal áttekintésében azt írja, hogy Moson vármegye ezen munkálatokat már akkor aggodalommal figyelte, mert a Kis- vagy másik nevén Kapuvári-Rábát, melyen hat malom is működött, de a többi szabályozandó vízfolyást is (Kardos ér, Ikva) merőlegesen vezették a Hegedús- (másik nevén Esterházy-) csatornába, ami a csatorna gyors eliszapolódását eredményezte, illetve még nagyobb áradásokkal járt. Az 1813-as őszi áradáskor a merőlegesen betorkolló folyók árjának ereje a megásott csatorna töltéseit szétrombolta, a medret pedig feliszapolta. A károkat feltehetően felerősítette, hogy Brousseau szerint 1806 után mind kevesebbet törődtek a csatorna karbantartásával, amiért felgyorsult eliszapolódása, s a hajózás (vontatás, faúsztatás) is ellehetetlenült. [121\(121\)](#) A vizek újra a Fertőbe folytak, majd miután az megtelt, a túlcsonduló víz az egész Hanságot elöntötte. [122\(122\)](#) Az 1820-as évek elején Wágner Mihály, Sopron vármegye és Nagy István, az Esterházyak földmérője is kárhóztatta Hegedús Antal 1797-es tervét, amely alapján a délről érkező folyókat a Rábca-csatornába vezették, s amitől akkor a Fertő és a Hanság szétválasztását, a vizek kiterjedésének csökkenését remélték. „Hogy ez meg történt, és hogy ez által a reménlett cél meddig éretett el? tudjuk: de hogy ez által a panasz nem csak örökre meg nem szűnt, sőt nevelkedni látzatik”, az tagadhatatlan. [123\(123\)](#)

Az 1813-as katasztrófa jó időre állandósította a mocsárvilágot. A falvak segítségért esedeztek, [124\(124\)](#) az érintett uradalmak kivártak, a megyék pedig megegyezésében reménykedtek. A megyék állami szintre próbálták a problémát áttolni, illetve a vélhető – általában minimálisnak láttatott – hasznok függvényében igyekeztek kibújni a feladat alól, a várható veszélyeket ugyanakkor maximálisra nagyítva, amikor csak tudtak, vétőt emeltek szomszédaik törekvéseivel szemben. [125\(125\)](#) Mind a Rába és vízgyűjtőjének szabályozása, mind pedig a Fertő-Hanság vizeinek rendezése nagyfokú kooperációt feltételezett az érintett felek részéről, de a megyék, általában saját területükön is kis hatékonysággal, [126\(126\)](#) [388](#) csak látszatomegoldásokat [127\(127\)](#) eszközöltek, azonban egyeztetések hiányában a többiek szemében még ezek is egyoldalú és veszélyes lépésekként tűntek fel. [128\(128\)](#)

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Horváth Gergely Krisztián: Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész) / Erőgyűjtés vagy kivárás?

Erőgyűjtés vagy kivárás?

Az 1813-as nagy árvíz után több mint tíz évet kellett várni a munkálatok újbóli elkezdésére. Ennek okai nem ismeretesek előttünk. Közrejátszhatott ebben az 1810-es évek második felének kedvezőtlen gazdasági helyzete éppúgy, mint az eltérő helyi érdekek koordinálására való képesség hiánya. A 1820-as évek elejére ugyanakkor a Fertő és a Hanság magas vízállása okozta károk elviselhetetlen mértékűvé váltak, amit a sok csapadék tovább súlyosbított. [129\(129\)](#) A tulajdonképpeni mocsár a Pomogytól Lébényig terjedő területen hozzávetőleg 100.000 hold kiterjedésű volt, nagy részét víz borította. Nagy árvízkor azonban – és az 1813 utáni időszak tartósan ilyennek bizonyult –, a megáradt Fertőnek és a dél felől beömlő vizeknek köszönhetően akár 200.000 hold is víz alá került! A kiáradt víz évekig maradt, nedvesebb években egészen Szolnokig, Mosonig, sőt a győri városfalig is elért. Szárazabb években a terület (a magyaróvári uradalmon belül) Szentpétertől Mosonig „bloßer Sumpf”,

ahol nyáron jószágok legeltek, de gyakran el is süllyedtek és csak póznákkal, hurokkal lehetett őket kimenteni.¹³⁰⁽¹³⁰⁾ Nagyobb áradások idején Bősárkányról Szentjánosra vagy Tarcsára ún. talpakon (Platten) egészen a házakig el lehetett jutni.¹³¹⁽¹³¹⁾ A Fertőzugban az úrbéres földek legnagyobb része szenvedett a kisebb-nagyobb szikes tavak, tócsák vizétől, melyek földalatti összeköttetésben állnak a tóval. E tavak a Fertő kiáradásai által keletkeztek, helyükön korábban kertek, úrbéres földek voltak.¹³²⁽¹³²⁾

A mosoni oldalról beadványukkal a vármegyéhez forduló települések között minden potenciálisan érintett település neve szerepel a károsultak között: „Téttényi, Vallai, Pomogyi, Apetloni, Illmitzi, Tartsai, Puszta Somorjai, Sz. Jánosi, Nizsideri, Nyulasi, Védenyi, Vinteni és Páthfalusi Helységek Előljárói azon Községeknek nevében a’ Fertő vize által határjaikban okoztatni szokott szörnyű károk eránt panaszolkodnak”. Moson vármegyében tehát tisztában voltak a helyzet tarthatatlanságával, de arról is tudtak, hogy a Sopron vármegye felőli részen ugyanez a helyzet.¹³³⁽¹³³⁾

Sopron megyében a Rába, s meglepő módon, a Répce okozott akár a hansági árvizek súlyosságát is meghaladó károkat. A rábaközi, Répce-menti jobbágyoknak sokszor évekig nem termett takarmányuk, szénájuk tönkrement, ami hatalmas szegénységet ³⁸⁹hozott a lakosokra. A déli oldalon nem egyszer előállt az a helyzet, hogy a kiáradt nagy Rába és a Fertő-Hanság vizei egybeértek, elborítva a Rábaköz északi részét.¹³⁴⁽¹³⁴⁾ Győr környékén hasonlóan kritikus volt a helyzet. Itt a Rába–Rábca–Marcal vizei öntöttek el óriási területeket, a szántókon-réteken csónakkal lehetett csak közlekedni. Győr vármegye már ekkor kérte a királyt, hogy hg. Esterházy Miklóst nevezze ki teljhatalmú szabályozási biztosnak, s mihamarabb kezdjék meg a munkát.¹³⁵⁽¹³⁵⁾

A közvetlen kárelhárítás mellett a lecsapolási tervek mellett a fiziokrata eszmerendszeben gyökerező megfontolások is szóltak, továbbá az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1822. február 10-én elhunyt Albert herceg örökébe lépő Károly főherceg hollandiai tapasztalatai alapján a magyaróvári uradalomban korábban megkezdett gazdálkodási reformok ambíciózus folytatását tervezte.¹³⁶⁽¹³⁶⁾ A Hanság-menti települések határa termékeny; mindenütt, ahol a föld szilárdabb, vagy magasabban van, a herefélék és perjék jól fejlődnek. Amikor Moson vármegye az 1820-as évek első felében újra elővette a lecsapolás gondolatát, elsősorban a „földművelés javát” tartotta szem előtt. A lecsapolásnak köszönhetően egy fejedelemségnyi birtokot nyernek, amely Bécs közelsége miatt jól kiaknázható.¹³⁷⁽¹³⁷⁾ Wittmann Antal, ha lehet, még konkrétabban fogalmaz. A tamáskodó véleményekre, melyek azt firtatták, hogy az egész vállalkozás mibe is fog kerülni, azt válaszolta, hogy az a legdrágább, ha nem történik semmi, mert egyetlen árvíz is milliós kárt okoz. Wittmann számításai szerint a körülbelül 150 ezer hold kiterjedésű elmocsarasodott részen évi 100.000 forint veszteség keletkezik – azzal szemben, ha megművelnék. Élő tapasztalás volt számára, hogy a Lajta szabályozása eredményeképpen több ezer hold föld került biztonságba, a jobbágyok több ezer mázsa takarmányt nyertek, amit azelőtt általában elveszítettek. A terület- és vízrendezések hasznát mutatta Márialiget is, ahol a rétöntözés létesítése óta legkevesebb 400.000 mázsa kiváló minőségű szénát nyertek, amit ha a piacon kellett volna megvenni a jószágoknak, tartásuk veszteséges lett volna.¹³⁸⁽¹³⁸⁾ A Lajta-szabályozás pozitív eredményei miatt a vármegyén is hasonló remények fogalmazódtak meg a Hansággal kapcsolatban a „nemzet dicsőségére és sok ezer jobbágy javára”.¹³⁹⁽¹³⁹⁾

Jóllehet a nagyra törő tervek eredeti formájukban végül nem valósultak meg, a három vármegyét és két latifundiumot érintő készülődés kapcsán – mint fentebb jeleztük – mégis jól megragadható az a gondolkodásmód, amely mentén az érintett felek vélt és valós érdekeiket igyekeztek érvényre juttatni. A következőkben ezért a vízügyi terveken túl röviden bemutatjuk a vármegyék közötti tárgyalássorozat főbb fordulóit is.

Alapvetően két elgondolás, két koncepció ütközött a tárgyalásokon. Az egyik a 18. század végén

megkezdett módon, a Rábca szabályozásával és a Hanságba délről érkező ³⁹⁰folyóknak a Rábcába, illetve az ezt a felső szakaszon a Fertő irányában meghosszabbító főcsatornába kormányzásával vélte elérhetőnek a hatékony lecsapolást. A másik elgondolás ettől lényegesen különbözött, az elmocsarasodás okát ugyanis éppen abban látta, hogy az északnak tartó folyók beömlenek a Hanság medencéjébe. A hatékony kiszáritás feltételeként szükségesnek látszott a Hanságot délről elkerülő, a folyók-patakok (Ikva, Kardos ér, Kelemente, Répce, Kis-Rába) vizét összegyűjtő csatorna megépítése, illetve ezzel párhuzamosan a mocsár belsejének csatornázása, a Rábca szabályozása is. Az érintett három vármegye és a két nagy uradalom álláspontját a várható hasznok és költségek mellett – a meglevő forrásanyagban nehezen tetten érhető, mindazonáltal létező – ellenszenvék és szimpátiák is alakították. Győr vármegye bizonyult legkevésbé lelkesnek, Sopront és Mosont egyaránt nagy ambíciók fűtötték.

Kezdetben valamennyi érdekelt Moson vármegye és Wittmann Antal tervezete mögé sorakozott fel, majd a kezdeti viszonylagos harmónia megbomlása után Győr megye kiszállt a projektből, Sopron megye pedig a Sió szabályozásában már nevet szerzett Beszédes József elgondolását pártfogolta. Wittmann és Beszédes személyeskedéstől sem mentes vitáját, koncepcióik sarokpontjait tanulmányunk második részében részletesen is bemutatjuk.¹⁴⁰⁽¹⁴⁰⁾

2008. LXII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Természeti környezet és gazdálkodás / Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő

³⁹¹Katona Csaba: Ember és környezet a 19. században: a Fertő

1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated Travels: a Record of Discovery, Geography and Adventure* címmel. Szerkesztője a Royal Geographical Society segédtitkára, H. W. Bates volt. Ebben a kötetben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is,¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾ aminek szerzője bizonyos R. H. Busk. A szerző nem más, mint egy magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy, akinek teljes neve Rachel Harriette Busk (1831–1907).¹⁴²⁽¹⁴²⁾ Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi, és röviden foglalkozik a Fertővel is: „A természet, melynek különféle adományai kivételes bőséggel lelhetőek fel Magyarországon, tavak tekintetében szűkmarkúnak bizonyult. A Tátrában fekszik a Felkai-tó, s bár akad még néhány apróbb tavacska a Kárpátokban, nem egy közülük mintegy 6000 láb magasságban, az ország nyugati részében mindössze kettő van – a Fertő-tó és a Balaton – s ezek közül is az egyik ma már megszűnt létezni, kiszáradt. Noha még jelölik a térképeken és említik az útikönyvek is, de immár három éve, hogy a Fertő-tónak, mely valaha a benne élő vízileányról¹⁴³⁽¹⁴³⁾ szóló regékről és kitűnő halairól volt híres, utolsó nyomai is eltűntek a föld színéről és az egykori meder, a nedvességtől termékeny szittyós part Magyarország leggazdagabb legelőjévé lett. Amikor egy későbbi magyarországi utamon tervemnek megfelelően tettem egy gyalogos kirándulást az annyira magasztalt Fertő-tóhoz, ez fájdalmas csalódás volt számomra, amit csak vállalkozásom egyedülállósága ellensúlyozott valamelyest. Úgy ítélt meg, hogy mintegy félóra alatt sétáltam keresztül a tó egykori medrén. Érdekes volt, ahogy egy kellemes négy mérföldes sétányira Soprontól, a Roisdorf¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾ nevű elmaradott falu mögötti legnagyobb magaslatról rátekintve, világosan kivehető volt a falvak sora mentén az egykori partvonal.”¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾

Ez a kiszáradás csak időlegesnek bizonyult, de ezt az Angliából érkezett hölgy nem tudhatta, aminthogy azt sem, hogy a Fertő nádas-mocsaras parttal szegélyezett alacsony vize mindig ingadozó szintű volt, így a korábbi századokban is. Ruszton például feljegyezték, hogy 1736-ban egy ottani legény fogadásból – aminek téjje egy akó jó bor volt – gyalog gázolt át a Fertőn,¹⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾ 1737-ben pedig Moson vármegyéből kocsikkal közlekedtek Sopron irányába a medren át.¹⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾ Arra is volt példa tartósabb